

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том CCLXX

Праці Історично-філософської секції

Львів — 2017

150-річчю
від народження

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
присвячується

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том CCLXX

Праці Історично-філософської секції

Львів — 2017

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT

Надруковано за ухвалою Видавничої ради
Наукового товариства імені Шевченка у Львові

Том видано завдяки
фінансовій підтримці Фонду Марії Фішер Слиш
НТШ в Америці

РЕДАКТОР ТОМУ
Олег КУПЧИНСЬКИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Ігор ГИРИЧ, Микола КРИКУН, Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Наталія ЯКОВЕНКО

збагатила вітчизняну історіографію. Погоджуючись з авторами про цілковиту незрілість підготовки академічної біографії Михайла Грушевського як колективного міждисциплінарного проекту, вважаємо, що їхня робота стане важливим підґрунтям для його реалізації.

Василь ПЕДИЧ

Facie ad faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського / Авт.-упоряд. С. Панькова, Г. Кондаурова.— К.: Либідь, 2016.— 144 с.; іл.

Взявши до рук це, без перебільшення, унікальне видання, ви опинитесь „обличчям до обличчя“ (а саме так перекладається винесений у заголовок латинський вираз „Facie ad faciem“) із Михайлом Грушевським. Справді, ось він сам — погляньте на палітурку — готовий за мить прочинити вам двері, запрошуючи у гостинь. Невідоме досі широкому загалові фото М. Грушевського з колекції Національного центру народної культури „Музей Івана Гончара“ (світлина зробив у Бадені поблизу Відня у січні 1924 р. фотограф С. Бурк, а опублікували її вперше), якнайточніше у мистецькому плані увиразнило ідею цієї книги. Вона, власне, коротко сформульована вже у підзаголовку: видання є „Ілюстрованим життєписом Михайла Грушевського“.

Альбом-каталог (так умовно можна означити жанр книги, що поєднала в собі художню довершеність та наукову системність і досконалість) побачив світ наприкінці 2016 р. у видавництві „Либідь“. У рік відзначення 150-річчя від народження визначного українського історика, державного та громадського діяча це видання за рішенням експертної ради Держкомтелерадіо включене до бюджетної програми „Українська книга“. Завдяки цьому „Facie ad faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського“ має досить пристойний як для сучасних історично-документальних видань наклад — одну тисячу примірників — та широко розійшовся по бібліотеках України згідно з обов'язковим розсиланням за цією бюджетною програмою.

На початку 2017 р. видавництво зробило також додатковий, комерційний наклад (він відрізняється лише роком видання на титульному аркуші — нехай ця розбіжність не вводить вас в оману), виставивши відпускну видавничу ціну у 120 гривень. Для книг такого типу (альбомний формат, тверда палітурка, крейдяний матовий папір, ілюстрації на 92 сторінках із загальних 144) це дуже помірна та приваблива для читачів ціна.

Книжка стала однією з небагатьох, присвячених М. Грушевському, що виійшли до знакового ювілею. Відзначимо, що вона суттєво вирізняється з-поміж низки безумовно фахових та ґрунтовних монографічних грушевськознавчих студій як 2016 року видання, так і раніших. Її авторами-упорядниками є завідувачка Історико-меморіального музею Михайла Грушевського у Києві Світлана Панькова та провідна наукова співробітниця цього ж музею Ганна Кондаурова. Вони розробили винятково вдалу концепцію „Ілюстрованого життєпису“, підготували фахові, але не позбавлені емоційної складової супровідні тексти, проаналізували, систематизували та описали зібраний іконографічний матеріал (про це детальніше йтиметься далі).

Цілісності книзі надав дизайн, ідею якого запропонувала Г. Кондаурова, а реалізували працівники видавництва „Либідь“ — дизайнер Михайло Гутман і верстальниця Олена Гутман. Стримана колористична гама з переважанням шляхетного бордо підкреслює документальність видання, сприяє найкращому представленню як чорно-білих фотографій, так і кольорових портретів і шаржів. Вдалий макет верстання з достатнім „повітрям“ (вільним простором) на сторінках допомагає легко сприймати ілюстративний матеріал та супровідний текст. Тримати книгу у руках та гортати сторінки видання надзвичайно приємно.

Альбом-каталог є не першою спробою подати фотолітопис життя та діяльності М. Грушевського. Двадцять років тому, 1996 р., так само до ювілейної дати (тоді — до 130-річчя від народження найвизначнішого українського історика та голови Української Центральної Ради) у київському видавництві „Україна“ вийшов фотоальбом „Михайло Грушевський“. Супровідний текст для фотоальбому написав Леонід Решодько, разом з ним упорядковувала фотолітографічний матеріал Світлана Панькова. Наголошуючи на чільній діяльності М. Грушевського як вченого („великий літописець“) та державного діяча („будівничий нової України“), видання репрезентувало фотографії М. Грушевського і його родини, групові фото різних років, особові документи, обкладинки написаних або редактованих ним книжок, а також містило світлини пам'ятних і меморіальних місць, фотопортрети колег вченого по академічній, громадській та державній роботі. По суті, це був, уживаючи зазначену фразу, перший у незалежній Україні візуалізований „портрет вченого на тлі епохи“.

Фотоальбом 1996 р. зафіксував наявну на той час іконографічну грушевськіану та дав поштовх подальшим іконографічним грушевськознавчим дослідженням. Науковці описували різні архівні та музейні іконографічні колекції (Л. Маркітан, Н. Слончак, Р. Пиріг, С. Панькова, М. Магунь, Г. Кондаурова, Л. Любарська та ін.), повідомляли про знахідки нових світлин та живописних і графічних портретів М. Грушевського (С. Панькова, В. Короткий, В. Тельвак, Г. Кондаурова, О. Юркова та ін.), атрибутували їх, усували помилки попередньої атрибуції, виявляли так звані псевдопортрети, розшукували згадки про іконографічні зображення у різних джерелах (спогади, щоденники, листи тощо). Ця робота, непоказна на перший погляд, потребувала та потребує передусім часу, а також залучення надзвичайно широкого кола джерел та дуже уважного опрацювання різноманітних архівних і бібліотечних фондів.

На початку ХХІ ст. дослідники (насамперед з київського Історико-меморіального музею Михайла Грушевського) почали звертати увагу не лише на „парадні“ портрети М. Грушевського, а й на шаржі та карикатури на нього. На 2015 р. такі зображення виявлені у сатирично-гумористичних журналах („Киевская искра“, „Шершень“, „Будяк“, „Гедз“ та ін.) та офіційних радянських газетах і часописах („Вісти ВУЦВК“, „Знання“) за 1907—1924 рр. Зважаючи на їх доволі пристойне число — понад 30 — київський Музей з ініціативи завідувачки С. Панькової вирішив їх показати.

Цей геть незвичний для меморіального Музею проект — перша виставка шаржів та карикатур на М. Грушевського під назвою „У „Будяках“, „Реп'яхах“, „Гедзях“...“ — була відкрита на 149-й день народження М. Грушевського 29 вересня 2015 р. Вона тривала цілий рік та мала неабиякий успіх. Виставка, особливо представлення на ній циклу „Про „старі“ часи на Україні. Ілюстрована історія України не Грушевського і не Аркаса“ — своєрідний комікс про Українську революцію, що друкувався у журналі „Гедз“ у 1917—1918 рр., — наочно засвідчили, наскільки популярним був М. Грушевський та водночас, наскільки мало досі досліджено реакцію суспільства на ті чи ті його вчинки та праці.

У травні—вересні 2016 р. частина виставкових шаржів та карикатур експонувалась у Музеї міста Києва на міжмузейній виставці „Як не посварилися в Києві...“ і також привертала до себе пильну увагу незнайомим пересічній публіці незалакованим образом М. Грушевського у виконанні таких митців, як Яків Струхманчук, Іван Бурячок, Олександр Довженко, а також митців під псевдо П. Коцький, Г. Злотий, М. Основа та ін. А симпатичний шарж невідомого художника з віденського видання „Воля“ 1921 р., який зображував М. Грушевського як казкового доброго гнома з довгою бородою та чубом, що стоїть сторчки, взагалі став „візитівкою“ Музею М. Грушевського на різних мистецьких заходах. Збільшене і перенесене на фанеру зображення тепер часто „подорожує“ із співробітниками Музею по різних музейних фестивалях та книжкових ярмарках.

Виставка „У „Будяках“, „Реп'яхах“, „Гедзях“...“ та наступні музейні проекти вкотре засвідчили, наскільки потрібною є систематизація іконографічної грушевськiани, що значно зросла з часу виходу 1996 р. згаданого фотоальбому. С. Панькова плекала ідею повного зібрання всіх виявлених у різних музейних, архівних та приватних збірках, журнальних та газетних виданнях зображень М. Грушевського вже давно. Останні кілька років ми мали можливість спостерігати за копіткою реалізацією цієї ідеї і бачити, як раз по раз до великої „іконографічної“ теки вносились файли з копіями та описами фото, портретів, шаржів. Та найважливіше, на нашу думку, що вдалось зробити завідувачці Музею М. Грушевського, це залучити до роботи талановиту молоду музейницю Г. Кондаурову, а також захопити ідеєю каталогу багатьох науковців. Спільна дослідницька праця принесла неабиякі дивіденди: відомості про різні зображення М. Грушевського надходили до Музею безперервно, та й атрибуція об'єднаними зусиллями велась успішніше.

2016 р. підготовка до 150-річчя від народження М. Грушевського та 25-річчя київського Історико-меморіального музею Михайла Грушевського (музей відсвяткував його у лютому 2017 р.) знаменувала перехід від ідеї каталогу до її реалізації. Видавництво „Либідь“ в особі головного редактора Світлани Головки підтримало запроєктоване видання. Втім треба згадати перфекціонізм С. Панькової та Г. Кондаурової. У травні 2016 р., маючи чималий матеріал та вже майже готовий макет книги, вони почимчикували до Львова: з'ясувалось, що у неопрацьованому „Архіві М. Грушевського“ в Інституті досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігаються не обліковані грушевськознавцями зображення М. Грушевського. Ця поїздка виявилась виїмково результативною — завдяки доброзичливому сприянню львівських колег дослідниці виявили кілька невідомих раніше портретів, що стали родзинками книги. Зрештою, автори-упорядники вносили доповнення та уточнення практично до часу передання видання до друкарні.

Така марудна дослідницька праця та увага до деталей з боку укладачів і видавництва завершилась появою, не побоїмось пафосу, мистецько-науково-поліграфічного шедеву. Між іншим, на додачу до вже згаданої ідеально створеної палітурки, не можемо оминати увагою й художньо оформленого контртитлу. Для його створення використано циклостильовий відбиток рисунка М. Грушевського роботи Осипа-Романа Сорохтея. Але цей контурний рисунок подали не чорною фарбою на білому тлі, як він є, а в інверсійний і дуже вишуканий спосіб — білим контуром на бордовому тлі, що є відмітним кольором видання. Форзаци також виконані у кольорі бордо. Вони не мають жодних написів чи малюнків та не відвертають на себе увагу, натомість додають книзі строгости та витончености.

Структура видання позірно проста. Формально книга складається з двох основних частин — біографічного нарису, ілюстрованого, як підкреслено в анотації, „найцікавішими та найліпше збереженими світлинами, живописними і графічними портретами“, та, власне, каталогу всієї збереженої прижиттєвої іконографії М. Грушевського.

Альбом-каталог відкривається вступом „Обличчям до обличчя“. В ньому автори-упорядники подали загальну характеристику видання та звернули увагу як на важливість самої представленої іконографії М. Грушевського, так і на її значення для істориків фотографії та мистецтвознавців. Прикметно, що не менш ніж третину загального обсягу вступу займають подяки, як зазначено, „співавторам видання“ — нащадкам родини Грушевських, мешканцям будинку на вул. Паньківській, 9, численним грушевськознавцям та працівникам архівів, бібліотек і музеїв, які зберігали, виявляли та допомагали атрибутувати ті чи ті світлини, портрети або шаржі. Така повага до колег та намагання назвати всіх причетних заслужовує на окреме відзначення (знаємо, що кількох осіб, які в різний спосіб допомагали укладанню „Ілюстрованого життєпису Михайла Грушевського“, зокрема хранительку фондів Архіву ім. Дмитра Антоновича Української вільної академії наук у США Тамару Скрипку, мимоволі пропустили, і цей недогляд для упорядників є одним із найприкріших).

Важливими складниками видання є розміщені наприкінці книги Список скорочень та Іменний покажчик. Їх наявність не лише робить користування Альбомом-каталогом зручним, але й засвідчує високу фаховість авторів та підкреслює науковість видання. Список скорочень, крім свого безпосереднього завдання розкриття аббревіатур, виконує й іншу функцію. Опосередковано він демонструє, фонди яких архівів, музеїв та бібліотек (загалом їх тут названо 11, всього ж розкрито 23 скорочення) були опрацьовані. Проте, здається, варто було додатково винести в окремий список перелік усіх установ та всіх друкованих видань, в яких були виявлені представлені у виданні іконографічні матеріали. Це стало б досить вражаючим та інформативним додатком.

Ілюстрований біографічний нарис, по суті, і є „Ілюстрованим життєписом Михайла Грушевського“. Він має шість розділів, розташованих хронологічно („Гімназійні та університетські роки (1880—1894)“, „Між Києвом і Львовом (1894—1914)“, „Арешт і заслання (1914—1917)“, „На чолі Української Центральної Ради (1917—1918)“, „Еміграція (1919—1924)“, „Академік (1924—1934)“).

Кожний із розділів відкривається шмуцтитолом із зазначенням назви розділу та якоюсь із тогочасних інтер'єрних світлин на всю сторінку. На шмуцтитулах легко вгадується головна зала бібліотеки Університету св. Володимира, де вчився М. Грушевський, одна з кімнат львівської вілли вченого, експозиція виставки з відкриття Української державної академії мистецтв у будинку Педагогічного музею, де розміщувалась Українська Центральна Рада, зала засідань історичних установ ВУАН у будинку на вул. Володимирській, 35. Тут упорядники вдало зіграли на контрасті — на поданих на шмуцтитулах фотографіях немає людей, натомість в ілюстративній частині кожного розділу облич багато.

Розподіл тексту та ілюстрацій у кожному розділі доволі стандартний для альбомів такого типу. У кожному розділі після дотичної до часу цитати з листа чи твору М. Грушевського (цитати винесені на поля і не зливаються з наративом) йде відповідний нарис про знакові події життя вченого у цей період. Кожний нарис продовжується іконографічною добіркою. Здебільшого на кожній сторінці розміщено по одному фото, портрету чи шаржу (лише на кількох сторінках подано по два знімки), всі деталі фотографій можна легко роздивитись. До кожної ілюстрації подано підтекстівку із зазначенням дати та місця зйомки.

Нариси — і це треба спеціально виділити — виглядають нетрадиційно. Це аж ніяк не перелік основних дат та подій (водночас підкреслимо, що дат та подій тут згадано дуже багато), хоч обрані хронологічні рамки кожного нарису вже усталені в грушевськознавстві. Авторам вдалося розказати історію вченого та політика через фото та портрети. Цими образками упорядники безумовно олюднили за-бронзовілу в масовій свідомості постать відомого історика та суспільно-політичного діяча, наголосивши не лише на знакових, а й на буденних подіях його життя. Крім того, подані у нарисах відомості сприяють унаочненню історичного контексту, за якого ті або ті світлини чи портрети були зроблені. Це особливо важливо для „розшифровки“ гумористично-сатиричних мистецьких зображень та групових фото.

Важливо, що багато уваги автори приділили розповідям про зафіксовані у джерелах вістки про фотографії та портрети М. Грушевського, які наразі не виявлені. Детально, розставляючи акценти на, здавалось би, дрібних деталях, С. Панькова та Г. Кондаурова вводять читача в інтимний світ М. Грушевського, розповідаючи, наприклад, про фото його гімназійних часів, що було зроблене після написання літературного твору „Німий свідок“. На цій світлині, якби вона знайшлася, ми б побачили юнака у червоній китайчаній сорочці та у солом'яному капелюсі. А на невідомому досі фото, що було надіслане вже київським студентом своїй приятельці Ганні Ямпольській, за словами самого М. Грушевського, зафіксовано, як він змінився після навчання у Тифліській гімназії. Справжнім відкриттям стало б також встановлення місцезнаходження живописного портрета М. Грушевського, що його наприкінці 1920-х рр. написав визначний український художник Федір Кричевський для портретної галереї Історичної секції Всеукраїнської академії наук. На жаль, досі не виявлено його жодної репродукції.

Цими пригадками незнаних зображень М. Грушевського автори, безумовно, спонукають себе та інших дослідників до подальших іконографічних пошуків, змушуючи ще і ще раз переглядати фото, які в архівних фондах містяться у папках під назвою „Фотографії невстановлених осіб“, а також придивлятись до вже знайдених світлин та знову їх атрибутувати.

Нарешті, не можна не звернути увагу на науковий апарат, яким супроводжуються нариси. Будь-яка згадка про той чи той іконографічний образ супроводжується відсиланням до відповідного зображення у каталозі, кожна дата підтверджена, кожна цитата має посилання на архівне чи літературне джерело.

Наголосимо, що популярний стиль викладу, притаманний музейникам з великим досвідом роботи, аж ніяк не впливає на строго документальний характер нарисів, і це просто прекрасно. Читати нариси цікаво і невтаємничено у грушевськознавство, і фахівцям.

Нариси проілюстровані 51 зображенням. Розділ „Гімназійні та університетські роки (1880—1894)“ містить п'ять знімків, розділ „Між Києвом і Львовом (1894—1914)“ — 12 знімків, три портрети і один шарж, розділ „Арешт і заслання (1914—1917)“ — два знімки, розділ „На чолі Української Центральної Ради (1917—1918)“ — вісім знімків та шість шаржів, розділ „Еміграція (1919—1924)“ — чотири знімки та два шаржі, розділ „Академік (1924—1934)“ — сім знімків та один шарж.

Загалом же у каталозі, що є другою частиною книги, представлено утричі більше: за нашими підрахунками, це 154 зображення (зауважимо, що нумерація у каталозі складна, деякі подані фото та шаржі мають літерну нумерацію, а сім відбитків з кінохроніки подані як дві позиції каталогу).

Каталогізовану прижиттєву іконографію М. Грушевського упорядники систематизували за типом візуальних документів. Найбільшим є розділ „Фотодокумен-

ти". Він містить 99 фотопортретів та групових знімків (92 позиції у каталозі), з них дев'ять опубліковані вперше. Розділ „Кінопортрет“ чи не найменший — він фіксує кадри з М. Грушевським лише з двох кінофільмів — 1918 та 1929 рр. На жаль, образів М. Грушевського у кінохроніці відомо мало. В цій ділянці, поза всяким сумнівом, на дослідників ще очікують сенсаційні знахідки. Приміром, досі не знайдений подарований, як зафіксовано у протоколі Української Центральної Ради, „кінематографічний фільм“, що задокументував грандіозну українську демонстрацію у Києві 1 квітня (19 березня за старим стилем) 1917 р., під час якої кілька разів виступав М. Грушевський. Розділ „Живописні, графічні та скульптурні портрети“ складається з 13 зображень (11 позицій), а розділ „Шаржі та карикатури“ — із 35 (34 позиції).

Укладений іконографічний каталог можна назвати взірцевим як у художньому, так і у науковому форматах. Упорядники намагались дати якнайповнішу інформацію про кожне із зображень М. Грушевського, і це їм, безперечно, вдалось. Найголовніше, що всі фотографії подані без фотешопу. Це, на перший погляд, дивне зауваження викликане тим, що, на жаль, деякі художні редактори намагаються „покращити“ зіпсовані часом та людьми світлини, забуваючи, що такі дії неприпустимі для історичної іконографії. Адже при „фотешопленні“ втрачаються важливі для дослідників деталі, які допомагають атрибутувати фото та його репродукції. Вартісним є представлення знімків із паспорту та зворотів фотографій з інскриптами чи фірмовими бланками.

Кожний образ детально описаний за розширеною схемою опису візуальних джерел. Названо, хто зображений (у випадку групових фото названі встановлені особи), тип візуального джерела, місце та час знімка чи портрета, розмір знімка (портрета) та паспорту, фотограф чи художник, зафіксовані штампи, написи, а також місце зберігання оригіналу та відбитків із зазначенням одиниці зберігання та/або — у випадку публікації фото — бібліографічний опис видання. Дані, встановлені за суміжними джерелами, взяті у квадратні дужки.

Найцікавішою є та частина опису, де, показуючи „кухню“ проведеної дослідницької роботи, упорядники розкривають обставини атрибуції фото, портрета чи шаржу, а також обставини створення конкретної світлини чи портрета. Саме процес атрибуції, що завершився низкою сенсаційних відкриттів, був найбільш часо- та трудомістким.

Наприклад, фото М. Грушевського, зроблене у київській фотографії Ф. де Мезера (5-та позиція у розділі „Фотодокументи“) у травні 1890 р., датоване за листом М. Грушевського до Г. Ямпольської.

Завдяки згадці М. Грушевським у листі до батьків про прогулянку львівським передмістям у травні 1895 р. упорядники встановили місце, де фотографувався вчений (позиція 8), та фотографа (В. Шухевич).

Дату (число та місяць) зробленого у Відні 1919 р. фотопортрета (позиція 63) встановлено за біографічними відомостями, а рік та місце зйомки — за тисненням на паспорті.

А дату та місце зйомки, винесеної на палітурку світлини (позиція 67), визначено за листом М. Грушевського до його американського кореспондента В. Кузіва від 16 лютого 1924 р., разом з яким було надіслано відбитки фотографій, зроблених на Водохреще у помешканні Грушевських у Бадені.

Завдяки доброму знанню архівних фондів, обставин життя і діяльності вченого та його оточення упорядникам вдалось знайти цілу фотографію, з відбитка якої чекісти вирізали фото М. Грушевського для його справи-формуляра (позиція 65 — у каталозі подані як повна фотографія, так і її частина із справи-

формуляра). На повному знімку 1920 р., зробленому у Карлсбаді, поруч із М. Грушевським бачимо діячів української еміграції М. Кондрашенка, М. Шаповала, М. Шрага, М. Чечеля та І. Штефана.

Подібні анотації супроводжують чи не кожен позицію каталогу, що свідчить про неймовірно скрупульозну пошукову роботу авторів-укладачів.

На окрему увагу заслуговує розділ „Шаржі та карикатури“, що виріс із виставкового музейного проекту. Тут також подані відомості про назви творів, їх тип та час створення, художників, місце публікації та/або зберігання. Деякі малюнки супроводжуються анотаціями про історію їх атрибуції, розкриваються криптоніми митців. Не вистачає хіба що повного опису цих шаржів і карикатур (особливо тих, де зображено не лише М. Грушевського). Адже багато хто з історичних осіб, які фігурують на шаржах поруч із М. Грушевським, були легко впізнаваними у час створення малюнків, проте сьогодні вони важко визначаються навіть професійними істориками, та й події і їх контексти (метафори, алюзії та ін.) потребують прояснення і пояснення. Зрештою, це завдання для подальшого захопливого дослідження.

Як бачимо, Альбом-каталог не лише підбив підсумки проведеної іконографічної пошукової роботи, а й поставив нові дослідницькі завдання. Щобільше, чи не на другий день після виходу „Ілюстрованого життєпису Михайла Грушевського“ з'явилися відомості про нові виявлені зображення М. Грушевського. Дехто з колег, ознайомившись із виданням, почав уточнювати деякі атрибуції вміщених у каталозі фотографій чи навіть поставив деякі підписи під сумнів (вважаємо такі зауваження/уточнення є дуже важливою складовою частиною академічної роботи). Автори-упорядники можуть цим вповні тішитись — їхня робота привернула пильну увагу.

Сподіваємось, що з часом уміщені в Альбомі-каталозі дані та зображення будуть оприлюднені на веб-порталі Електронного архіву Михайла Грушевського, а сама книга вийде другим, доповненим і ще розкішнішим виданням.

Оксана ЮРКОВА

Ярослав Дашкевич. Україна і Схід / Упорядники: Галина Сварник, Андрій Фелонюк.— Львів, 2016.— 960 с.; іл.

Ярослав Дашкевич. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упорядники: Лілія Моравська, Ірина Скоцилас.— Львів, 2016.— xlvі + 602 с. + 8 с. іл.

До 90-річчя від народження колишнього керівника Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, довголітнього голови Історично-філософської секції НТШ, доктора історичних наук, дійсного члена НТШ, професора Ярослава Дашкевича 13—14 грудня 2016 р. у Львівському національному університеті ім. І. Франка відбулася Міжнародна наукова конференція „Україна — Європа — Схід: проблеми та перспективи сучасної гуманітаристики“. Організаторами конференції були Львівський національний університет ім. І. Франка, Львівське відділення Інституту

ЗМІСТ

СТАТТІ І ПОВІДОМЛЕННЯ

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Ігор ГИРИЧ. Актуальні питання сучасного грушевськознавства: громадсько-політичний напрям діяльності	9
Світлана ПАНЬКОВА. Психологічний автопортрет Михайла Грушевського у світлі мемуарних та епістолярних джерел	36
Стефан КОЗАК. Пошуки Михайлом Грушевським інтелектуальних джерел Нової України	50
Мирон КАПРАЛЬ. Михайло Грушевський і створення литовсько-польського циклу „Історії України-Руси“	55
Валентин КАВУННИК. „Очерк истории украинского народа“ Михайла Грушевського — альтернативне джерело історії українського народу в Російській імперії ...	65
Галина БУРЛАКА. Щоденник Михайла Грушевського 1888—1894 років як джерело інформації про його літературну творчість	73
Віталій ТЕЛЬВАК. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX — першої третини XX століть	82
Наталія ОЩИПОК. Михайло Грушевський і Михайло Мочульський: штрихи до родинних стосунків та творчої співпраці	103

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Юрій ЗАЗУЛЯК. <i>Statuta dominorum terre Russie pro communio bono insti(tuta)</i> і особливості селянського виходу у Галицькій землі XV століття	112
Леонід ТИМОШЕНКО. Крилоси єпископських кафедр Київської митрополії у XVI — на початку XVII століть: місце в системі церковно-адміністративної організації, повноваження та особливості функціонування	135
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ. Деконструкція історичної Звинигородщини (середина XVI — середина XVII століть)	165
Андрій ЗАЯЦЬ. Волинські міста XVI — першої половини XVII століть: проблема дефініції, класифікації та термінології	188
Наталія ЯКОВЕНКО. Чудо Почаївської ікони на морі під Неаполем 1762 року	201
Олексій ДЖУРА. <i>Loca sancta</i> в житті св. Сави пера Доментіяна: опис паломництва афонським агіографом XIII століття	220
Ігор ГИРИЧ. „Кожна нація — гарна квітка людства“: Ольгерд Бочковский про націю, націоналізм і національне відродження	236

МАТЕРІАЛИ

Брати по крові та духу: взаємне листування Михайла та Олександра Грушевських. 1883—1934 роки.— Варвара ШУЛЬГА	279
---	-----

Взаємне листування Михайла Грушевського і Василя Лукича.— Галина БУРЛАКА	292
Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данилевського.— Віталій ТЕЛЬБАК	313
„Владика“ й „Асап“ — загадкові особи в оточенні Михайла Грушевського (Дві нотатки до коментаря).— Богдан ЦИМБАЛ	335
„Архів проф. Михайла Грушевського“ у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.— Ганна КОНДАУРОВА	353
Ще раз про смерть і поховання князя Василя-Костянтина Острозького.— Ігор ТЕСЛЕНКО	377
Епізод із життя львівських торговців після Цецорської битви.— Орест ЗАЯЦЬ	397
Подимний реєстр Брацлавського воєводства 1643 року.— Микола КРИКУН, Олександр ПЕТРЕНКО	415
Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання.— Тетяна ГРИГОР'ЄВА	449
Записи городських і земських судово-адміністративних книг Руського воєводства з історії української Церкви та життя духовенства XVII—XVIII століть.— Олег КУПЧИНСЬКИЙ	476
Доля служебного шляхтича Брацлавського воєводства у другій половині 1760-х років.— Микола КРИКУН	564
Список парафіян церкви Спасу (Преображення Господнього) міста Звягеля 1791 року.— Конрад ЖЕМЕНЕЦЬКИЙ	577
З історії канцелярії міста Львова у XVIII столітті.— Богдана ПЕТРИШАК	594
Деякі відомості про втрати документів львівських архівних інституцій під час Другої світової війни.— Роман ДЗЮБАН	609

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Gwóźdź J. Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach kontemplacyjnych dawnej Rzeczypospolitej XVI—XVIII wieku.— Katowice, 2015.— 546 s.— Іван АЛЬМЕС	623
Віталій Тельбак, Василь Педич. Львівська історична школа Михайла Грушевського.— Львів: Світ, 2016.— 440 с.— Ігор ГИРИЧ	627
Ігор Гиріч. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації.— К.: Смолоскип, 2016.— 840 с.— Віталій ТЕЛЬБАК	638
Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря О. Купчинський.— Львів: Дослідно-видавничий центр НТШ, 2016.— 424 с.; 41 іл.— (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 43).— Андрій ФЕЛОНЮК	641
Пиріг Р. Я., Тельбак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис.— К.: Либідь, 2016.— 576 с.— Василь ПЕДИЧ	647
Facie ad faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського / Авт.-упоряд. С. Панькова, Г. Кондаурова.— К.: Либідь, 2016.— 144 с.; іл.— Оксана ЮРКОВА	653
Ярослав Дашкевич. Україна і Схід / Упорядники: Галина Сварник, Андрій Фелонюк.— Львів, 2016.— 960 с.; іл.; Ярослав Дашкевич. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упорядники: Лілія Моравська, Ірина Скочилас.— Львів, 2016.— xlvі + 602 с. + 8 с. іл.— Олег КУПЧИНСЬКИЙ	659
Galicja. Studia i materiały / Red. L. Gawor.— Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016.— T. 2. Filozofia w Galicji.— 411, [1] s.— Ореста ЛОСИК	665
Список ілюстрацій	673
Зміст українською мовою	675
Зміст англійською мовою	677

CONTENTS

ARTICLES AND REPORTS

MYKHAILO HRUSHEVSKYI: LIFE AND WRITINGS

Ihor HYRYCH. Topical questions of modern Hrushevskyi Studies: public and political sphere of his activities	9
Svitlana PANKOVA. The psychological self-portrait of Mykhailo Hrushevskyi as presented in his memoirs and epistolary sources	36
Stefan KOZAK. The search for intellectual sources of New Ukraine by Mykhailo Hrushevskyi	50
Myron KAPRAL. Mykhailo Hrushevskyi and the history of creating the Polish-Lithuanian cycle of „History of Ukraine-Rus“	55
Valentyn KAVUNNYK. 'The outline of the history of the Ukrainian people' by Mykhailo Hrushevskyi as an alternative source of the history of the Ukrainian people in the Russian empire	65
Halyna BURLAKA. The 1888—1894 diary of Mykhailo Hrushevskyi as a source of information about his literary activity	73
Vitaliy TELVAK. Mykhailo Hrushevskyi and Oleksandr Barvinskyi as participants of the Ukrainian movement during the late 19 th century and the first third of the 20 th century	82
Nataliya OSHCHYPOK. Mykhailo Hrushevskyi and Mykhailo Mochulskyi: on family relations and creative collaboration	103

ISSUES OF THE GENERAL HISTORY OF UKRAINE

Yuriy ZAZULIAK. <i>Statuta dominorum terre Russie pro communio bono insti(tuta)</i> and the transfer of peasants in 15 th -century Halychyna	112
Leonid TYMOSHENKO. <i>Kryloses</i> in the episcopal cathedrals of Kyiv Metropoly during the 16 th to the early 17 th : their place in the system of ecclesiastically administrative organisation, plenipotentiaries and peculiarities of functioning	135
Pétro KULAKOVSKYI. Deconstruction of historical Zvynhorodka region (from the mid-16 th to mid-17 th centuries)	165
Andriy ZAYATS. Volyn towns in the 16 th and early 17 th centuries: the problem of definition, classification and terminology	188
Nataliya YAKOVENKO. The wonder of the Pochaiv icon at the seaside near Naples in 1762	201
Oleksiy DZHURA. <i>Loca sancta</i> in the life of St. Sava by Domentijan: the description of pilgrimages by the 13 th -century hagiographer of Athos	220
Ihor HYRYCH. „Every nation is a beautiful flower of humankind“: Olgerd Bochkovskyi on nation, nationalism and national renaissance	236

MATERIALS

Brothers of blood and spirit: correspondence between Mykhailo and Oleksander Hrushevskiyis in 1883—1934.— Varvara SHULHA	279
Correspondence between Mykhailo Hrushevskiyi and Vasyl Lukych.— Halyna BUR-LAKA	292
Mykhailo Hrushevskiyi's letters to Oleksandr Lappo-Danyilevskiyi.— Vitaliy TELVAK ..	313
Vladyka and Asap: mysterious individuals in Mykhailo Hrushevskiyi's entourage (two notes to the commentary).— Bohdan TSYMBAL	335
„The Archive of Professor Mykhailo Hrushevskiyi“ in the Funds of the Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine.— Hanna KONDAUROVA	353
Once again on the death and burial of Prince Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi.— Ihor TESLENKO	377
An episode from the life of Lviv merchants after the Battle of Cecora.— Orest ZAYATS	397
The 1643 tax register of Bratslav Voivodeship.— Mykola KRYKUN, Oleksandr PE-TRENKO	415
The Turkish citizenship of Hetman Petro Doroshenko: the conditions and ceremony of its acknowledgement.— Tetiana HRYHORIEVA	449
Records of the judicial and administrative books of cities and lands in the Ruthenian Voivodeship concerning the history of Ukrainian Church and the life of clergy in the 17 th and 18 th centuries.— Oleh KUPCHYNSKYI	476
The life of servi nobiles in Bratslav Voivodeship in the second half of the 1760s.— Mykola KRYKUN	564
The 1791 list of parishioners of Saint Saviour Church (Transfiguration Church) in the city of Zviahel.— Konrad ZHEMENETSKYI	577
Notes on the history of the Lviv City Chancellery in the 18 th century.— Bohdana PETRYSHAK	594
Notes on the losses of Lviv's archival institutions during the Second World War.— Roman DZIUBAN	609

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

Gwóździk J. Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach kontemplacyjnych dawnej Rzeczypospolitej XVI—XVIII wieku.— Katowice, 2015.— 546 s.— Ivan ALMES ..	623
Vitaliy Telvak, Vasyl Pedych. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho.— Lviv: Svit, 2016.— 440 s.— Ihor HYRYCH	627
Ihor Hyrych. Mykhailo Hrushevskiyi: konstruktor ukrayinskoyi modernoyi natsiyi.— K.: Smoloskyp, 2016.— 840 s.— Vitaliy TELVAK	638
Vzayemne lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho ta Myrona Korduby / Uporiadnyk, avtor vstupnykh rozpyliv ta naukovoho komentaria O. Kupchynskiyi.— Lviv: Doslidno-vydavnychiy tsentr NTSH, 2016.— 424 s.; 41 il.— (Ukrayinoznavcha naukova biblioteka NTSH. Ch. 43).— Andriy FELONIUK	641
Pyrih R. Ya., Telvak V. V. Mykhailo Hrushevskiyi: biohrafichniy narys.— K.: Lybid, 2016.— 576 s.— Vasyl PEDYCH	647
Facie ad faciem: Illustrovanyi zhyttiepys Mykhaila Hrushevskoho / Avt.-uporiad. S. Pan-kova, H. Kondaurova.— K.: Lybid, 2016.— 144 s.; il.— Oksana YURKOVA	653
Yaroslav Dashkevych. Ukrayina i Skhid / Uporiadnyky: Halyna Svarnyk, Andriy Feloniuk.— Lviv, 2016.— 960 s.; il.; Yaroslav Dashkevych. Ukrayina na perekhresty svi-tiv: relihiyeznavchi i sotsiokulturni studiyyi / Uporiadnyky: Liliya Moravska, Iryna Skochylias.— Lviv, 2016.— xlvii + 602 s. + 8 s. il.— Oleh KUPCHYNSKYI	659

Galicja. Studia i materiały / Red. L. Gawor.— Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016.— T.2. Filozofia w Galicji.— 411, [1] s.— Oresta LOSZYK	665
List of illustrations	673
Contents in Ukrainian	675
Contents in English	677